

Kom godt i gang med

Vendesko fra vikingetiden

MOMU
MOESGAARD MUSEUM

Vikingetidens dragt og dragttilbehør er både sjovt og lærerigt at lave selv, men mange holder sig tilbage fra at fremstille sine egne sko. Det er der ingen grund til, da sko ikke er vanskeligere at lave end at sy en kofte eller selekjole i hånden. Hvis man har et ønske om en så autentisk sko som muligt, er der bestemt også en ide i, at kunne lave dem selv, eftersom man i vikingetiden har haft behov for at skifte sko ofte, da lædersko med tynde lædersåler har en ganske kort levetid.

Denne guide er for begyndere som gerne vil i gang med at lave vendesko på en let og overskuelig måde. Den giver en overskuelig introduktion til udbredte skotyper, materialevalg, redskaber, mønstrekonstruktion og stingtyper. Guiden vil lære dig at fremstille dig eget personlige mønster og et par simple vendesko. Mestrer man dette, er det ikke svært at give sig i kast med mere komplekse sko. Bagerst i guiden vil du finde en litteraturliste over publicerede fund, bøger som omhandler sko og læder, samt artikler som behandler emnet.

Der findes andre typer sko fra oldtiden, end den vi beskriver her. Nogle hvor overlæderet er syet sammen over vristen og symmetrisk spejlet bag om anklen, eller hud-sko hvor sål og overlæder er ud i et. Vi har valgt en skotype som er meget udbredt, typisk for vikingetiden og let at bygge videre på. Sagt på en anden måde: Kan du denne model, kan du lave næsten alle de typer vendesko, vi kender fra vikingetiden.

Baggrund

Mange udgravninger fra vikingetiden og den tidlige middelalder har så gode bevaringsforhold, at selv sarte organiske ting som læder har overlevet. Det betyder at vi efterhånden ved en del om skomagerhåndværket i vikingetiden. At skomageri/læderarbejde var et håndværk er hævet over enhver tvivl: specialiserede sy-teknikker, store mængder affald fra skoproduktion, samt arkæobotaniske og zooarkæologiske fossiler peger på, at store mængder skind og læ-

der har været opbevaret sammen. De fleste har nok kunnet lave et par simple sko, eller i det mindste reparere sine egne, men der har været nok arbejde til at brødføde flere skomagere i byerne og på de store gårde.

Huder og læder: De tidlige sko fra bronze og jernalder er lavet i huder, dvs. ikke garvet læder. De er kendetegnet ved at have såler og overlæder i et – en teknik som forsætter ind i vikingetid og middelalder, også efter man garver læderet. Her kaldes det stadig en hudsko, men navnet referer altså til teknikken, ikke læderets behandling.

Garvning er en behandling af en hud som gør den modstandsdygtig overfor råd, slid og til en vis grad fugt. Vi har arkæologiske vidnesbyrd på, at man har garvet læder i vikingetiden, men hvornår man præcist begyndte, er ikke helt entydigt. Meget tyder på, at garvning har udviklet sig i takt med at den øgede urbanisering i vikingetiden gav mulighed for masseproduktion. Fordelene ved garvning er indlysende, og da man begynder at adskille skoen i sål og overlæder, bliver det muligt at udnytte de forskellige egenskaber i forskellige typer læder og garvemetoder. Et tynd og smidigt overlæder giver en mere behagelig sko, hvor sålelæder gerne må være kraftigt og vandtæt. En metode til at opnå dette, er "dødgarvning".

Hvad er "dødgarvning"?

Vi har flere fund af sko, hvor især såler er meget nedbrudte, spaltede og fyldt med et sort materiale i kernen. Dette skyldes at man har nedsænket skindet i en frisk garvevæske, som hurtigt har trængt gennem det yderste lag og blokeret for at garvning trænger yderligere ind. Dette har medført at man har stået med et stykke læder med en "rå" kerne – dødgarvet læder. Fordelene ved dette er et meget vandtæt, hårdt og slidstærkt læder, der så desværre for arkæologerne, ikke bevares så godt. Det giver også en række fordele i forhold til syteknikker, hvilket vi kommer ind på senere. Skomageren har sandsynligvis selv garvet sit eget skind, men i 1635 etableres der et decideret selvstændigt garverlaug.

Skal vi kort opsummere vores viden om vikingetidens sko, må det være at adskillelsen af såler og overlæder bliver udbredt, skindet har været garvet, sålelæder dødgarvet og skoene er alle syet på vrangen og vendt om. Man har fundet skolæste af træ i York og meget tyder på at skomager erhvervet er vel etableret, og udvikler sig i takt med bydannelsen.

Hvilket dyr?

Artsbestemmelse af læder peget på en klar overvægt at ko/okse fra fundene i Viborg, York, Wolin, Elisenhof og Gdansk, hvor man i He-deby og Basel, har fortrukket ged eller fårehuder. Der er således frit valg om man vil lave sko i kvæg eller ged; begge dele er arkæologisk korrekt. Vi har meget få fund af farvet og dekoreret læder, men snørre-remme og kantebånd er almindeligt. Der er også eksempler på "falske sømme" dvs. sømme som kun har til formål at være dekorative, falske sømme hen over vrist, er en detalje som forsvinder i middelalderen.

Skotyper i skandinavisk vikingetid

Sko eller støvle: en sko er et stykke fodtøj til under anklen, en støvle er et fodtøj over. Så simpel er det.

Høje støvler kendes ikke fra Skandinavien eller vikingernes bosæt- telser, men ankelstøvler eller "støvletter" er kendt.

Sko er desværre sjældent fundet velbevaret i grave, så det er ikke altid til at afgøre hvad som er en kvinde eller mandemodell. Mange sko er desuden så ens i snit, at man kan tale om "unisex-modeller". I de fleste tilfælde har man bestemt kønnet ud fra størrelsen, med mindre skoen er fundet i en kontekst, f.eks. en grav, hvor man ikke er i tvivl om køn- net. Noget særligt ved de før-middelalderlige sko er, at sålerne er meget symmetriske, så man kan ikke altid kan afgøre om der er tale om højre eller venstre sko. Højre og venstre fremkom efterhånden som man gik i skoen og den formede sig efter foden.

Vendesko – Det skal du bruge

Mønsterpapir – gerne en lidt kraftig papirtype. Bagepapir kan også bruges.

Målebånd

Blyanter

Lædernåle uden skær – ikke krumnåle

En hobbykniv

En rulle femtrådet vokset hørtråd eller kunst-senetråd

En Stikpasser eller skydelære

Klemmer/clips til at holde overlæder fast på sål mens du syr.

En lædersyl m. fladt eller, endnu bedre, rombeformet skær

En kraftig korkplade til at stikke i (IKEA laver f.eks. en glimrende korkbordskåner til 15 kr. for 3 stk.)

En spand til at gøre læderet vådt i.

Læder: sålen skal være mellem 2,5 og 3,5 mm tyk, overlæderet mellem 1,5-2 mm. Hvis det er første gang du skal lave sko, kan det ikke anbefales at give sig i kast med kostbart gedeskind og vegetabilsk garvet læder, selvom det er fristende. Sider og forpart fra en ko er fint, og vil

sagtens kunne fungere med denne model. Senere kan man give sig i kast med de mere kostbare materialer.

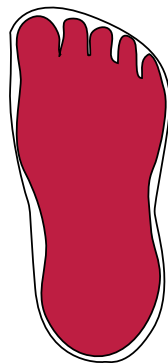
Stikpasser, også kaldet en dansemester.

Mønsterdesign

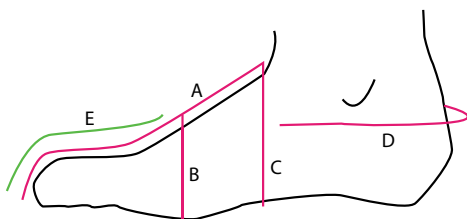
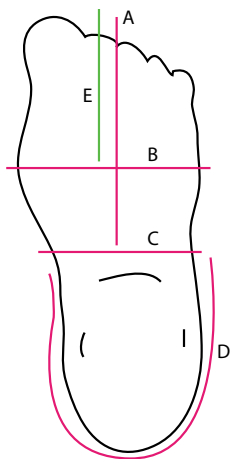
Du skal lave et mønster som er baseret på den største af dine fødder. Årsagen til, at man ikke skal lave et mønster til hhv. højre og venstre fod er, at når man laver vendesko, kan man meget hurtigt komme til at rode rundt i ret og vrang, og pludselig ender man med to venstre-fødder eller højre skos overlæder til venstre sål.

Laver du ét mønster, kan du nøjes med at tegne det af på læderet og derefter vende det – husk at skrive højre og venstre på hver side. Husk: lav dit mønster UDEN sømrum. Der er for det første ikke ens sømrum på hhv. sål og overlæder, og du kommer hurtigt til at lave skoen for stor, hvis der er sømrum lagt til selve mønsteret.

Herefter stiller du dig på gulvet i strømpe-sokker. Her er det en god ide at få en ven til at fortage opmålingerne, så du hviler stabilt på hele foden. Først tegner du sålen – dette er omridset af din fod. Derefter skal du bruge følgende mål:

Tegn omridset så det flugter med foden, men ikke helt tæt ind til.

Få evt. nogen til at tage målene for dig, så du kan stå naturligt på foden imens.

A: Længden fra foran på anklen til ud over tåen.

B. Det bredeste sted på din fod.

C: Det højeste sted på din fod, lige foran anklen.

D: Længden bag om hælen, målt fra det sted hvor du målte højden.

E: Afstand fra tåspids til det bredeste sted på foden.

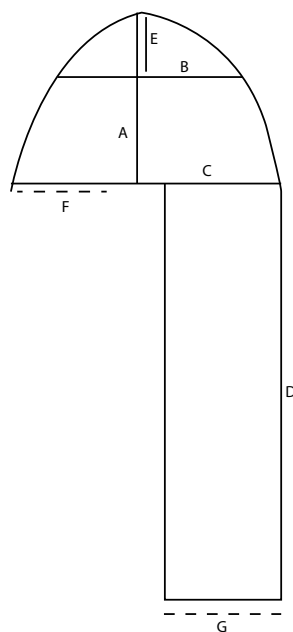
F og G: De to sider som skal mødes på indersiden af din fod.

Så tager du dit mønsterpapir og tegner linje C (højden af foden). Midt på linje C tegner du linje A (længden ovenpå foden), og så tegner du linje B, så den er skåret igennem i midten af linje A. Hvor langt nede linje B skal placeres, kan du måle dig frem til, ved at måle afstanden fra tåspidserne til det bredeste sted på foden (linje E).

Så tegner du en bue så symmetrisk som muligt – det er tåen af skoen. Der skal være en lille åbning til anklen, hvor pløsen skal sidde. Her er størrelsen ikke så vigtig; det er en smagssag. Så tegner du den del af skoen, som skal gå hele vejen rundt om din hæl – Længden linje D.

Nu tænker du sikkert, at det ser meget firkantet og slet ikke faconsyet ud, men bare rolig – det flade mønster skal nok både holde og forme sig, så snart du begynder at sy.

En lille ting om hælen: Vi har sko både med og uden hælspidse, også i samme fundområde, så man kan ikke sige, at det er karakteristisk for et bestemt område eller periode i skandinavisk vikingetid. Sko med spidse hæl-ender er dog ligesom sko

med sammensyninger over vristen, noget som forsvinder omkring 1200 e.Kr. Det kræver lidt mere øvelse at lave spidse hæle så det passer. Det kan derfor ikke anbefales, hvis det er første gang man laver sko, men det er heller ikke umuligt.

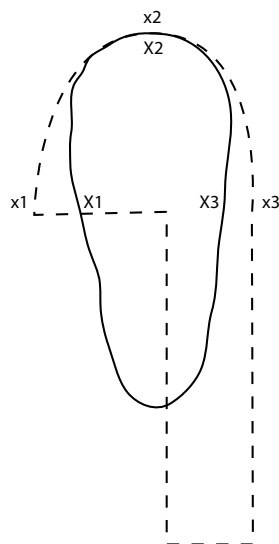
Skær dit læder ud

Læder er nærmest umuligt at klippe i medmindre du har en lædersaks. Brug derfor en hobbykniv. Hvis du arbejder meget med læder, kan en bladholder til ROMI klinger anbefales. Den gør det til en ren fornøjelse at skære i læder.

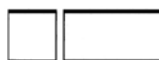
Tegn såler og overlæder op på hhv. det tynde skind og såleskindet. OBS: I vikingetiden gik man med kødsiden nedad! Altså, vil du være helt arkæologisk korrekt, skal den ru side af skindet vende nedad. Det er dog slet ikke så fjollet en ide, da der er en logisk forklaring: Den måde stingene går igennem sålelæderet på, kan godt rive huller i læderet, men hudsiden er bedre til at holde stingene fast. Når man syr med kødsiden nedad, danner hårsiden en kant, som holder snoren bedre fast. Samtidig er sålen mindre glat, hvilket du bliver glad for på vådt græs.

Nu skal du afsætte 3 mærker ved x1, x2 og x3 på både sål og overlæder – det er dine samlemærker eller ankerpunkter, som sikrer at der bliver "ævre" (plads til tåen) i skoen. (ill. 6)

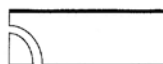

Stingtyper

Vi kender mange forskellige stingtyper fra vikingetiden, men dem du skal bruge til disse simple vendesko, er *rette sting* og *spandesting*.

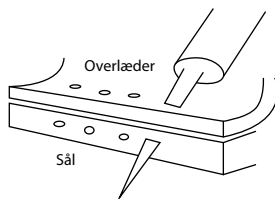

Rette sting

Spandesting

Du skal stikke hele vejen igennem overlæderet, men skråt igennem sålen, således at stinget går ud mellem hår og kød-side af læderet.

Sådan syr du

Først skal læderet gøres vådt: Sålen skal ligge i vand, gerne et helt døgn, så start med at smide dem i spanden, så snart du har skåret. Overlæderet kan du nøjes med at fugte kanterne på inden du skal sy.

Tag din våde sål op og dryp den af. Nu skal du parre det rette overlæder med rette sål. Her skal du holde tungen lige i munden, for vi skal jo til at sy på vrangen – dvs. når du syr venstre sko bliver den vendt om og bliver til den højre. Det er også en af årsagerne til, at det er en dårlig ide, at lave en højre og venstre sål...

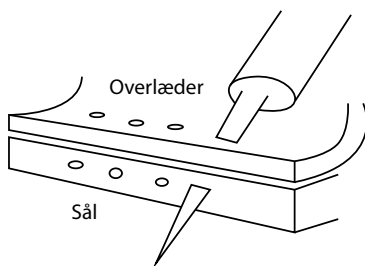
Du skal sy ret mod ret: læg din sål med kødsiden (den glatte side) nedad og læg dit overlæder ovenpå (det skal have den glatte side indad, for det er den vi gerne vil have på ydersiden).

Læg samlemærkerne mod hinanden og sæt klemmer på. Nu ser overlæderet meget større ud end sålen, men det skal det også, for din fod skal kunne være i skoene.

Tag et stykke tråd og sæt en lædernål i hver ende.

Brug stikpasseren eller et takkehjul til at markere hvor du vil have hullerne (så der er lige langt mellem dem). OBS: Der skal være lige mange huller i overlæder og sål. Da overlæderet jo er længere end sålens omkreds, skal der være længere mellem hullerne i overlæderet, end i sålen. Derfor afsæt kun huller i sålen ELLER overlæderet. Når du bliver mere erfaren (eller ligeglad) kan du springe hullerne over.

Når du syr, stikker du igennem overlæder og sål på en gang med din syl, sådan her:

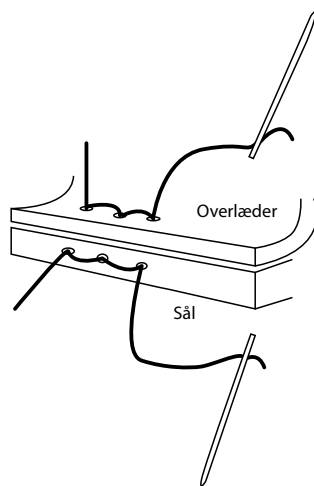

Sy med "sadelmagersting" / dobbelte forsting hele vejen rundt om skoen.

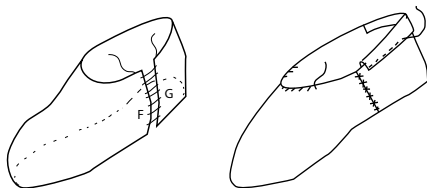
Hvor side F møder side G skal skoen selvfølgelig syes sammen, men vent med det til du har vendt den!

Nu skal hele skoen gøres våd, og så skal du vrangvende den. Her er det helt på sin plads med ukvemsord og banden, da processen virker umulig. Men frygt ej, det går til sidst.

Nu stiller du skoen til afdrypning og tørring – men ikke på radiatoren. Det er læderet ikke glad for.

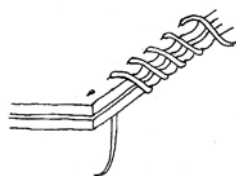

Når skoen er tør, kan du sy side F og G sammen. Her kan du bruge almindelige kastesting eller forsøge dig med nogle mere dekorative sting.

Kanten af skoen kan du lade stå rå, sy kastesting over eller sætte en pyntekant på.

Giv den tørre sko en gang læderfedt, og så er den klar til brug.

Kastesting

Vil du vide mere?

Denne sko er en af de mest udbredte sko fra vikingetiden, men der findes mange flere, og kommer vi op i middelalderen er udvalget stort!

Er man blevet nysgerrig kan det betale sig at læse mere her:

Stepping Through Time: Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800. 2001: Olaf Goubitz C. Van Driel-Murray. Groenman van Waateringe

Viborg Sønder sø 1018-1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid. JAS 2005: Mette Iversen, David Earle Robinson, Jesper Hjerminde og Charlie Christensen

Viborg Sønder sø 1000-1300. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85. JAS 1998: Jesper Hjerminde, Mette Iversen og Hans Krongaard Kristensen.

Primitive Shoes (Publications of the National Museum.) 1972: Margrethe Hald.

Her finder du en ganske gratis guide over læderfund i York: www.yorkarchaeology.co.uk/resources/AY17-16-Leather%20and%20leatherworking.pdf

MOMU

MOESGAARD MUSEUM

Spørgsmål? Kommentarer? Kontakt: sara.heil.jensen@moesmus.dk